

ANNIKA SNARE

Kvinnors laglydighet och brottslighet

Under de senaste årtiondena har kvinnobrottsligheten ökat. Annika Snare går i denna artikel igenom olika förklaringsmodeller, som i stort sett kan delas upp i två: de som fokuserar barriärer mot kriminalitet och de som fokuserar drivkrafter. Det är dessutom viktigt, hävdar hon, att se kvinnors brottslighet som könsspecifik, som kopplad till omsorgsrationaliteten.

Av flera orsaker har de manliga kriminella första prioritet i den kriminologiska vetenskapen: de är många, »farliga» och ett klart definierat samhällsproblem. Kriminologins hantverkstradition som straffrättsligt redskap har medverkat till synen på kriminalitet som en (nästan) uteslutande manlig aktivitet. Dessutom har forskningen, liksom i andra discipliner, under lång tid utförts av framför allt manliga forskare – detta gäller också den perifera delen om kvinnliga lagöverträdare – vilket resulterat i en hel del vilseledande föreställningar.

Kvinnoforskningen om kvinnor som aktörer på den kriminella arenan och inte minst som offer är av nyare datum. Dess omfattning, i varje fall vad gäller den engelskspråkliga produktionen, gör det knappast längre aktuellt att börja en bokrecension med orden: »The criminality of women has long been a neglected subject area of criminology» (Klein 1973). Litteraturen är numera så omfattande att jag på intet sätt gör anspråk på att ge en fullständig översikt, inte ens för Norden.

Den nordiska kriminologiska forskningen om kvinnliga brottslingar är emellertid omfångsmässigt ganska begränsad och speciellt saknas en svensk insats, särskilt med tanke på den ihärdiga utredningsverksamhet som pågår i landet. På den konferens om kvinnor och brott som BRÅ (Brottsförebyggande rådet) i samarbete med JÄMFO arrangerade i

april 1989 för att stimulera till en större insats, framfördes att den svenska kriminologin i mycket hög grad är styrd av myndighetsbehov och följer den vetenskapstradition som sysslar med att kvantifiera verkligheten. »För att få doktorsgraden måste man åtminstone ha haft ett tresiffrigt individmaterial» (Persson 1990:63), är ett yttrande som ska förklara varför de få kvinnliga brottslingarna och kvalitativt orienterade studier inte intresserat forskarna.

Kan det vara så enkelt att prostitution, våldtäkt, kvinnomisshandel och incest har fått större uppmärksamhet därför att »materialet» är kvantitativt tillräckligt stort? Enligt min mening är kvinnoforskning i utgångsläget inte en fråga om metodval, utan den handlar snarare om valet av problemställning och referensram. Men naturligtvis är det ett handikapp att lida under det syndrom som vi kan kalla »för få att räkna» eller »kors-tabell-sjukan».

I ett annat anförande på den omtalade konferensen besvaras frågan om varför det finns så lite forskning om tonårsflickor med »att det är så svårt att göra spännande forskning om flickor ... därför att pojkar, i motsats till flickorna, är aktionsorienterade, det skall hela tiden hända saker» (Sarnecki 1990:37). När Eva Tiby (1989) refererar från den muntliga presentationen av detta inlägg, låter det så här om flickornas aktivitetssfär: »Det händer inte så mycket, dom pratar och

pratar ... För att få kunskap om flickornas beteende och brottslighet måste forskaren kunna se och registrera vad som försiggår. Det som försiggår mellan flickor sker oftast i grupper om två och två, inte i större gäng. Flickorna håller sig oftast inomhus och pratar i timmar, det skulle bli mycket tråkig forskning.»

Lyckligtvis har inte alla samma inställning till osynliga och icke-bråkiga fenomen.¹ Kriminologiskt orienterade undersökningar baserade på deltagande observation och intervjuer har gett en fin inblick i flickors och pojars på många områden olika världar (se t ex Ericsson m fl 1985, Kyvsgaard 1985). Den svenska insatsen på ungdomsbrottslighetens domän vad gäller flickors deltagande är varken obefintlig eller ointressant (se bl a Tiby 1990).

Kvinnor i kriminalstatistiken

Så länge som vi i Skandinavien har fört statistik över brottsliga handlingar, har det alltid varit färre kvinnliga förbrytare än manliga.² Kvinnornas andel var emellertid förhållandevis stor, omkring en femtedel, i perioder under 1800-talets senare del. I takt med avkriminaliseringar på sedlighetsområdet (hor- och äktenskapsbrott) minskade deras andel kraftigt. I ett senare skede har också fosterfördrivning »försvunnit» som brott i och med nya liberala abortlagar.

Den nedåtgående trenden i kvinnors brottslighet under 1900-talet blev temporärt avbruten under de två världskrigen, och som ett tredje, mer långvarigt undantag till den minskande trenden, framträder de tre sista decennierna. Olika beräkningsunderlag, t ex om man använder »misstänkta» eller de som »straffats», s k lagförda personer, bara räknar med brott mot brottsbalken eller inkluderar brott mot specialstraffrätten (speciellt trafikbrott), ger lite olika siffror på kvinnors procentandel – också beroende på vilket land som är i fokus. Men faktum är att i ett nutida perspektiv är kvinnobrottslighetens andel som lägst på 1950-talet och har sedan dess ökat. Tumregeln att kvinnor står för 10 procent av den registrerade kriminaliteten kan inte längre användas. I dag utgör kvin-

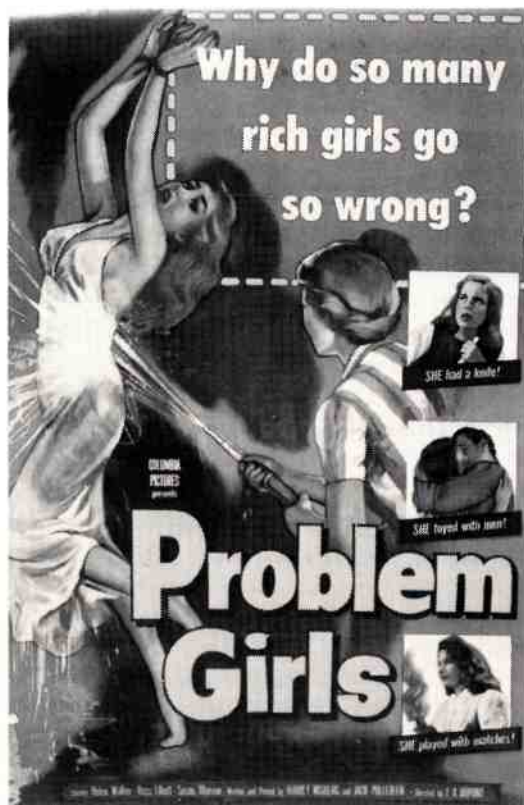
norna i Sverige närmast 20 procent av dem som misstänks för brott mot brottsbalken. Utvecklingen har varit densamma i Danmark och Norge (även om den norska kvinnoandelen förefaller lägre pga en strafflagsreform av 1972 varmed snatteri försvinner från brottsstatistiken).

Ökningen i kvinnobrottsligheten har presenterats dramatiskt, inte minst i massmedia. Små bastal ger explosionsartade procentuella stigningar. Svenska tal visar att under perioden 1966–1988 står kvinnorna för en ökning på 155 procent vad gäller lagförda för grövre brott (strängare straff än böter samt vissa åtalsunderlåtelse) medan männens motsvarande ökning bara varit 32 procent (Israelsson 1990:31). Vid misshandel och rattfylleri är steget för kvinnor 609 procent respektive 1050 procent ökning, men »bara» 186 procent respektive 46 procent för män (ibid).

Dramatiken i den explosiva procentutvecklingen av kvinnobrottsligheten blir betydligt mindre när man håller fast vid de absoluta tal som visar att männens ökning fortfarande är mycket större än kvinnornas. Och statistiskt sett, beräknat på antal lagförda under ett år per 1000 män respektive kvinnor i den svenska befolkningen, går det sex manliga brottslingar på en kvinnlig (ibid:22). Ju längre in i rättssystemet vi kommer desto mer frånvarande blir de kvinnliga brottsaktörerna. Bara 4-5 procent av samtliga fängelsedömda är kvinnor.

Relativt sett ökar emellertid kvinnornas brottslighet betydligt fortare än männens. På nytt kan också konstateras att utvecklingen är densamma i de andra skandinaviska länderna och i stora delar av den övriga västvärlden.

Vilka brott begår kvinnor? Den marginella position som kvinnor fortfarande intar på den kriminella arenan, hänger samman med den form av brott de begår, vilka är mindre uppseendeväckande än männens. Stöld är dock det absolut vanligaste brottet mot brottsbalken, både bland män och kvinnor. Om vi däremot inkluderar brott i trafiken, finner man att kvinnor i ännu högre grad än männen andelsmässigt koncentrerar sin kriminalitet till förmögenhetsbrotten, medan trafikbrotten dominerar för männens del (ibid:25).

Filmaffisch. "Problem Girls" (1953).

Dessutom visar statistiken att vissa brottstyper som misshandel, rattfylleri och skadegörelse inte alls finns med på kvinnornas tio-i-topp-lista över de vanligaste brotten, men däremot på männens (ibid). Kvinnobrottsligheten har dessutom en mer begränsad spridning bland olika brottstyper än männens kriminella handlingar, i varje fall i Norden.

Snatteri är kvinnobrottet par excellens. Detta visar sig tydligt när »typisk kvinnokriminalitet» definieras som de brott där kvinnor står för mer än deras genomsnittliga andel av den registrerade kriminaliteten. På 1960-talet övergick snatteri till att bli vanligare än stöld bland de lagförda kvinnorna. Andra mycket markanta »typiska kvinnobrott» är förfalskning, förskingring och bedrägeri. Med samma mätinstrument markerar sig speciellt sexualbrott, bitillgrepp, rån och våldsbrott som »typiska mansbrott» (ibid:26, Balvig & Høigård 1988:87-88).

De försök som gjorts för att förstå kvinnors

kriminalitet har handlat om två scenarier. I det första fastfryses bilden av kvinnans lägre brottslighet jämfört med mannens. Varför begår kvinnor så få brott, varför är de så laglydiga?

I det andra scenariet fokuseras varför kvinnor blir brottslingar och det faktum att kvinnokriminaliteten inte är av en konstant storleksordning utan ändrar sig. Inte minst önskas en förklaring på varför kvinnor är mindre laglydiga i dag än tidigare.

Grovt sett kan två slags förklaringsmodeller urskiljas. I den ena diskuteras framför allt *barriärer* mot kriminalitet: könsspecifika mekanismer som kan förklara att kvinnor är mindre brottsbenägna. Den andra huvudriktningen koncentrerar sig på *drivkrafter*, kriminalitetsbejakande mekanismer som kan förklara att några (eller flera) beträder den kriminella banan. Betraktelser av dessa motstridiga influenser, spärrar och sporrar, dyker upp i äldre kriminologiska kvinnobilder och i nyare teorier om könsroller, kontrollformer, deltagande i det offentliga livet – främst det betalda arbetslivet – och utstötning från denna sektor.

Den kvinnliga brottslingen historiskt

Om ett par år kan vi fira ett 100-årsjubileum som gäller historiken om den kvinnliga brottslingen. Året 1893 publicerades ett större italienskt verk om kvinnor och brott som mycket snabbt översattes till bl a engelska, och med Cesare Lombroso och hans svåger William Ferrero som författare.

Lombroso, militärläkare och professor i psykiatri, var klar över att kvinnor begår mycket färre brott än män. Detta beror på »... den konservativa tendens som kvinnor har i alla sociala frågor, en konservatism vars primära orsak ska sökas i äggets orörlighet jämfört med sädescellen» (Lombroso 1895:108). För övrigt ser han den prostituerade som en kvinnlig motsvarighet till den manliga brottslingen: »Kvinnan kan bara bli förbryterska genom sitt kön» (Olrik 1982:167). Verket heter i sin ursprungliga utgåva, på ca 650 sidor, *La donna delinquente, la prostituta, e la donna normale*.

Att kvinnan representerar en primitiv version av den mänskliga arten var en trosbekännelse i Lombrosos social-darwinistiska föreställningsvärld. Hon var därför mindre utsatt för att degenerera. Det högre utvecklade manliga könet är kriminellt aktivt därför att denna högre stående organism är mer sårbar för avvikelser och variation. Brottslingen får en slags omvänd genistatus – det finns fler manliga kriminella och genier – och människoartens sekunda vara har inte mycket att komma med. Samtidigt har det varit en viktig faktor, säger Lombroso, att mannen har nekat att gifta sig med en deform kvinna och därför understött en god biologisk selektion bland kvinnorna. Lombroso menar också att barnafödslar medför att kvinnan lever ett passivt, stillasittande (!) liv med ringa påverkan från yttre miljöfaktorer.

I detta sammelsurium av mer eller mindre rent biologiskt determinerade kriminalitetsbarriärer blir den kvinna som överskrider gränserna för det naturgivna ett kriminellt odjur: »Som ett dubbelt undantag är den kriminella kvinnan alltså ett monster. Hennes normala syster hålls på dygdens stig av många orsaker, som moderskänsla, fromhet, svaghet, och när dessa spärrar sviktar, och en kvinna begår ett brott, kan vi konkludera att hennes gemenhet måste varit enorm för att kunna övervinna så många förhinder» (Lombroso 1895:152).

I den lombrosianska världen är alltså de aktiva kvinnobrottslingarna visserligen få, men han »avslöjar» alla kvinnors dolda natur, en medfödd bottenlös grymhet – bevisad hos hondjuren – som bryter fram när möjligheten är där: »... det harmlösa halvkriminella som finns i den normala kvinnan, ändras till en född brottsling mer fasansfull än någon man» (ibid: 151).³

Otto Pollak, vars bok *The Criminality of Women* (1950) finns på svenska, sysslar också med barriärmekanismer, men av ett helt annat slag. Hans huvudtes, som han tycks vara ensam om, är att kvinnor begår minst lika många brott som män. En mycket större del av kvinnornas brott förblir emellertid oupptäckta och registreras inte. Förklaringen till det höga mörkertalet ligger i en kombination av biologiska och kulturella faktorer, vari

kvinnans bedrägliga och lögnaktiga väsen har en dominerande plats. Hon antas vara grundläggande falsk (»deceitful») medan mannens liv i högre grad bär prägel av ärlighet (»veracity»).

Jag kan inte låta bli att ordagrant återge Pollaks uppfattning om varifrån kvinnans svekfulla förmåga härstammar: »Not enough attention has been paid to the physiological fact that man much achieve an erection in order to perform the sex act and will not be able to hide his failure ... Woman's body, however, permits such pretense to a certain degree and lack of orgasm does not prevent her ability to participate in the sex act. It cannot be denied that this basic physiological difference may well have a great influence on the degree of confidence which the two sexes have in the possible success of concealment and thus on their character pattern in this respect» (1950:10).

Pollak hävdar också att könsmoralen tvingar kvinnorna att hålla sin menstruation hemlig, och att andra kulturella normer lär dem att dölja sin aggressivitet för omvärlden. Summa summarum, naturen och samhället tränar kvinnorna i förfalskningens konst och att ljuga – de blir experter på att mörklägga sina kriminella handlingar som dessutom till stor del äger rum i den dolda privatsfären. I den kvinnliga ärlighetens namn bör väl tilläggas att Pollak tycks medveten om samhällets kvinnoförtryck; hyckleri och list har alltid varit de svagas försvar mot förtryckare, noterar han. I likhet med Lombroso menar dock Pollak att det är fråga om medfödda eller förvärvade egenskaper hos *alla* kvinnor och inte bara hos de få kvinnliga brottslingar som blir upptäckta.

Den enda av Pollaks tankar som fortfarande har stor genomslagskraft är hypotesen om rättssystemets ridderlighet, dvs att manliga offer, polismän, åklagare och domare gallrar ut kvinnliga brottslingar. Men trots rätt ihärdiga försök har det inte lyckats att empiriskt dokumentera att denna beskyddarinstinkt hos män kan förklara varför den kvinnliga andelen blir mindre och mindre ju längre vi kommer in i straffprocessen, som avslutas med att kvinnorna endast är en bråkdel av antalet manliga fångar.

En seglivad forskningstradition

Lombrosos försök att identifiera vad han kallar »den födda brottslingen» via kroppsliga kännetecken på degenerering, är ett avslutat kapitel i vetenskapens historia. Också hans syn på den kriminella kvinnan saknar aktualitet, men samtidigt har den biologiska determinismen som »skola» haft längre och djupare inflytande på orsaksförklaringar av kvinnors kriminalitet än mäns dito (se bl a Klein 1973; Smart 1976 och Stang Dahl 1976 för en kritik av denna forskningstradition).

Kvinnors väsen – evigt och universellt – antas mindre påverkat av yttre omständigheter, och det strider mot naturen att kvinnor begår kriminella handlingar. Dessa betraktas inte sällan som en eller annan form för »patologi». Nymfomaner och kleptomani har väl i stort sett försvunnit som sjukdomsmönster, men det s k premenstruella syndromet har i våra dagar accepterats som förklaring till våldsbrott i utländska domstolar.

En svala eller två gör ingen sommar. Men det är anmärkningsvärt att argumentationen kring kvinnor och brott under lång tid varit mer begränsad till ett litet urval av biologiska/fysiologiska och psykologiska faktorer än vad gäller förståelsen av manlig brottslighet. Och inte minst har den sexuella reproduktionen stått i fokus. Visserligen har mig veterligen ingen försökt att förklara nutidens totalt överreklamerade ökning av våldsinriktad kvinnokriminalitet med att äggen närmar sig spermier i livaktighet, men steget är inte långt ibland.

I ett kapitel om »den kvinnliga terroristen» t ex, beskriver Peter Hamilton (1979) en framtida situation där en grupp terrorister hotar med att utlösa en atombomb. »This might be organized by a man, who will probably negotiate the terms, but the most likely person to explode the bomb will be a woman» (ibid:92). Bevisföringen är bl a baserad på att »Women's Lib» har understött kvinnlig aggressivitet, men den är också av medicinsk art: »... hormonal disturbance in women caused by having sexual relations before maturity (a common occurrence among female terrorists) ...» (ibid:93).

Olika kriminologiska »skolor» har följt på

varandra, och när psykologiska eller psykoanalytiska (freudianska) inslag varit tongivande, har den kvinnliga brottsbilden haft klar förankring i gamla föreställningar (se Smart 1976 för en närmare skildring). Kvinnobrottslingen är hon som inte har anpassat sig till en hälsosam feminin roll. Hennes okvinnlighet visar sig bl a i kriminalitet: antingen blir hon kriminell därför att hon är för maskulin och revolterar mot naturens ordning eller också blir hon kriminell därför att hon renodlar och överkompenserar den feminina rollen.

Perspektivet på kvinnobrottslighet har i hög grad varit individ-orienterat medan förklaringar av den manliga kriminaliteten har lagt större vikt vid sociala och ekonomiska aspekter (se bl a Tibys illustration, 1990:100). Också när dessa förhållanden finns med (t o m hos Lombroso) förankras själva drivkraften i kvinnobrottsligheten i det oföränderligt kvinnliga, sexuella väsendet och bristen på anpassning till den normativa kvinnollen.

Det är lätt att förpassa Lombroso och många mindre extrema efterföljare till kuriosaavdelningen och betrakta deras idéer som förlegat manligt tänkande (se t ex Knutsson 1990). Men man ska komma ihåg att då 1970-talets kritiska kvinnokriminologi uppstod, var den inte bara en reaktion på en förändrad syn på den kriminella kvinnan, utan också ett uppror mot generationers kvinno- och kvinnosyn.

Men det finns undantag som bekräftar regeln, dvs »äldre» forskare som utvidgar perspektivet på kvinnors lägre brottslighet. Den mest kände är nog William Bonger, holländsk kriminolog och marxist, som 1916 jämför kvinnans liv med tillvaron i ett drivhus, där de lever beskyddade mot skadligt inflytande. Om denna barriär skulle försvinna, förutspår Bonger, och kvinnors och mäns livsvillkor blir desamma, kommer kvinnorna troligen kvantitativt – men nog inte kvalitativt – att bidra lika mycket till brottsligheten som männen.¹

Efterkrigstidens nordiska, sociologiskt (delvis socialpsykologiskt) orienterade kriminologi kan inte heller utan besvär placeras i samma bås som mycket av den angloamerikanska bio-psykologiska forskningstradition-

Filmaffisch. "Girls in Prison" (1956).

nen. En illustration av detta är t ex Brun-Gulbrandsens *Kjønnsrolle og ungdomskriminalitet* (1958). På basis av en undersökning bland norsk ungdom konkluderas att båda könen bedömer flickors avvikande uppträdande strängare än pojkars och att flickors och pojkars olika uppfostran kan förklara den låga kvinnokriminaliteten.

Också i ett tidigare skede, innan kriminologin får fotfäste som disciplin i Norden, finns kvinnor med som statistisk variabel (t ex i Verkkos artikel 1937, »Om könet som kriminalitetsfaktor vid våldsbrott»). Så småningom får »køn» också ett eget kapitel i olika läroböcker i kriminologi, t ex i den danska (Hurwitz och Christiansen 1971). Författarna inleder med att: »For så vidt må problemet om de to køns andel i kriminaliteten anses for et af kriminologiens vigtigste». I förklaringen på den låga brottsbenägenheten bland kvinnor får den könsspecifika rollfördelningen i samhället störst vikt som barriär, och därefter utpekas, som hos Bonger, det

som kallas »miljöbeskydd». Avslutningsvis undrar de varför hundra års emancipation har resulterat i en minskande snarare än ökande brottslighet bland kvinnor. (Samma fråga har flera andra ställt, men då med ett kortare tidsperspektiv.)

Kvinnofrigörelse och brott

Med visst – men inte totalt – fog kan påstås att temat kvinnobrottslighet fick ett abrupt uppvaknande 1975 efter ett kvarts århundrades törnrosasömn (sedan Pollak). Detta år publicerades två amerikanska arbeten som utövat mycket stort inflytande i USA men också internationellt: *Sisters in Crime* av Freda Adler (1975) och *Women and Crime* av Rita Simon (1975). Mest sensation väckte Adlers bombastiska, men ytterst dåligt empiriskt underbyggda påstående om de »befriade» kvinnornas massiva inmarsch på kriminalitetens alla områden, också som våldsutövare. I ett arbetsdokument till FNs kriminalpolitiska

världskongress samma år presenterar hon sina tolkningar och spådomar.

Både Adler och Simon utmejslar förbindelsen mellan den stigande kvinnokriminaliteten i USA och den moderna kvinnofrigörelsen. Adler postulerar att en *subjektiv* förändring ägt rum i könsrollsattityder och hållningar, medan Simon koncentrerar sig på *objektiva* ändringar relaterade till kvinnors större deltagande på arbetsmarknaden och därmed fler förmögenhetsbrott. Det har riktats mycket berättigad kritik, både vad gäller teori och empiri, mot denna tes om medaljongens, dvs frigörelsens baksida. Men trots detta har problemställningen väl i grunden förblivit densamma: belyses kvinnors större brottsbenägenhet bäst som en konsekvens av en *förändrad könsroll* eller är det primärt en fråga om att *möjligheterna* för att begå brott stigit kraftigt i och med kvinnors intåg på arbetsmarknaden och i det offentliga livet? Förenklat uttryckt: en »uni-sex» referensram eller »tillfället gör tjuven»?

Könsrollstänkandet hänvisar till förändringar i normativa förväntningar knutna till kvinnorollen, och denna anses inte längre i samma grad beskyddad kvinnan mot kriminalitet. Teorin har mött olika slags kritik, och några feministiska kriminologer har mer eller mindre tagit avstånd från att könsrollsteosen har något berättigande som förklaringsmodell.

Kritiker som Ngaire Naffin (1985) använder i detta sammanhang en snäv tolkning av könsrollsbegreppet och går till angrepp mot traditionella teorier som länkar mäns kriminalitet och kvinnors konformitet till olika diffust definierade personlighetstyper (maskulinitet/femininitet) med ursprung i en köns-specifik socialiseringsprocess. Naffin hävdar att inte heller den moderna kvinnokriminologin helt har frigjort sig från stereotypa tankar om den passiva, underordnade kvinnan. Både laglydiga och kriminella kvinnor porträtteras som produkter av en personlighetsstyrning baserad på inre egenskaper. I sin banbrytande bok *Women, Crime and Criminology* uttrycker Carol Smart (1976, se också 1977) på delvis annan grund också skepsis visavi rollteorin och förkastar synsättet som ett utslag av sexistisk ideologi.

Rollbegreppet är svårhanterligt och ger i sin klassiska utformning lätt intryck av en översocialiserad människa, ett passivt offer för rollen. De inre, personliga egenskaperna har ofta stått i förgrunden, medan de strukturellt betingade, relativt stabila könsförväntningarna om position, makt, deltagande m m, fått stå i analysen. I stället krävs det ett nyanserat könsrollsbegrepp som också öppnar för variationer i förhållande till ålder, klass och andra faktorer (se bl a Taksdal 1990). Varken kvinnor eller män utgör en homogen grupp.

Till försvararna av könsrollsteorins berättigande hör Cecilie Høigård (1990) i det hon påpekar att även myter förvandlas till självuppfyllande profetior när ideal om »riktiga» kvinnors beteende och rädsla för stigmatisering resulterar i att många kvinnor inte begår brott. Könsrollsförväntningarna är reella nog, men däremot avvisar Høigård (1983, 1990) att dessa i våra dagar rent faktiskt har förändrats annat än helt ytligt; i grunden har inga större förändringar skett.

I norsk empiri finner hon inte belägg för att könsrollsteorin kan förklara huvudtrenden i nutidens ökande kvinnokriminalitet. Utvecklingen har t ex inte fört till att manliga och kvinnliga brottsmönster blivit lika. Det är mer meningsfullt att betrakta de många kvinnliga småtjuvarna i förlängning av deras roll som ansvariga för familjens bevarande och välfärd (se nedan).

Det finns inga skäl till att kasta bort könsrollsteorin, men samtidigt ger den oss inte – om vi håller fast vid idealens stabila grundstruktur – anvisningar om varför kvinnobrottslighetens omfattning stigit de senaste årtiondena. Den har ju ökat markant för vissa förmögenhetsbrott.

Möjligheternas perspektiv

Deltagandeteorin följer två huvudspår. Det ena – via större deltagande i det offentliga livet förändras kvinnorollen – för oss tillbaka till ovanstående resonemang. I det andra spårets renodlade form postuleras en direkt koppling mellan förvärsarbete och tillfälle att begå kriminalitet (se bl a Simon 1975 om

kvinnor på de »vita manchetternas» kriminalitetsområde). Möjligheterna att begå brott ökar alltså i och med deltagandet på arbetsmarknaden. Denna sektor har oftast använts som indikator på deltagande (t ex Christie 1975, Knutsson 1978), men också andra områden kan utforskas, bl a utbildning eller politiskt arbete.

På gruppnivå kan teorin verifieras i många länder, dvs ett samband mellan brotts- och arbetsmarknadsstatistik i förväntad riktning. Beräkningar med avseende på ålder, stad/land och arbetsstatus tyder också på att ökningen i t ex norska kvinnors brottslighet hänger samman med deras intåg på arbetsmarknaden (Høigård 1983, 1990). Men verkligheten är mer komplicerad än så. Deltagandeteorin förutsätter att rekryteringen till kriminalitet sker som en konsekvens av att kvinnor förvärvsarbetar: A blir kriminell därför att hon har ett betalt arbete. Men husmödrar, pensionärer, understödsstagare eller unga ogifta kvinnor med drogproblem – som till största delen är aktörerna i ökningen av den norska kvinnokriminaliteten – är inte bland dem som speciellt ökat sin andel på arbetsmarknaden (ibid).

I den mest snäva tolkningen av teorin likställs de ökade brottsmöjligheterna med att tillfället skulle ligga i själva arbetssituationen, t ex förskingring och dokumentförfälskning bland kontorsarbetande kvinnor. Mot detta kan en studie ställas om bakgrunden för kvinnors brottsliga handlingar, som An-Magrit Jensen (1979) utfört. Hennes material är litet – 63 kvinnor som 1977 ställdes inför rätta i Oslo – men leder till eftertanke. Kvinnornas brott kunde i de flesta fall inte härledas till deras yrkesroll, men däremot är kopplingen till alkohol och narkotika stark.

Att ha tillfälle att begå brott är av stor betydelse för kriminalitetens utbredning. Ingen vill väl påstå något annat. Med en större aktionsradie öppnas porten för fler kriminella handlingar bland kvinnor. Ett checkhäfte ger vissa möjligheter och utan bil är det svårt att begå en mängd trafikbrott.

Den relevanta problemställningen är emellertid om man med någon rimlighet kan extrapolera från brottsmöjlighet till kvinnofrigörelse (jämförelse i svenskt språkbruk).

Det är denna förbindelse som givit deltagandeteorin stor uppmärksamhet, inklusive eller exklusive antagandet om att kvinnorollen skiftat utseende så att kvinnor i dag följer efter männen också som aktörer på kriminalitetens territorium. Men den moderna kvinnobrottslingen tillhör sällan den grupp av kvinnor som skaffat sig en mer jämlik position via utbildning och arbete.

Att deltagande skulle medföra ökad brottsbenägenhet innebär för övrigt att vi totalt måste glömma vad vi vet om rekryteringen av manliga brottslingar. I varje fall vad gäller traditionell kriminalitet har mängder av undersökningar dokumenterat att det är (unga) män utan ett fast etablerat förhållande till arbets- och familjelivet (samt med drogproblem) som uppfångas av rättsapparaten. Mäns och kvinnors levnadssbanor är olika, men att inte dåliga sociala och ekonomiska betingelser också skulle vara avgörande för kvinnobrottsligheten, förefaller orimligt.

Kvinnor och fattigdom

Inte oväntat, men utan stor publicitet, påvisade studier i kölvattnet på Adler/Simon (1975) att den kvinnliga brottslingen i USA tillhör samhällets sämst lottade; att kvinnors ekonomiska och sociala status »driver» dem till att begå brott (se översikt av Miller 1983). Intresset riktades mot kvinnors villkor på arbetsmarknaden och i den politiska ekonomin – såväl förr som i nutid.

Kriminella handlingar blir en *överlevnadsstrategi*, vare sig det gäller kriminaliserad prostitution eller förmögenhetsbrott. Kvinnor har absolut inte monopol på att vara fattiga, men i denna kontext kan också poängteras att inte heller den kvinnliga könsrollen fungerar som en automatisk barriär mot kriminalitet. Tvärtom kan kvinnors brist på pengar samt deras kriminalitetsmönster – vilka brott de faktiskt begår – studeras inom ramen för deras könsspecifika status. I nordiskt perspektiv är det kvinnors överlevnad genom sedlighetsbrott och straffrättens kontroll av kvinnors sexualitet, som starkt bidrog till den höga andelen kvinnobrottslighet under förra århundradet. De många moderna

snatterierna avspeglar också kvinnors roll och ekonomiska situation.

Mot denna bakgrund och på basis av norska data om den ökande kvinnokriminaliteten, har Høigård (1983, 1990) formulerat sin »utstötningsteori». Huvudtesen är att kvinnors levnadssituation på viktiga områden reellt har förändrats de senaste årtiondena. Resonemanget bygger, grovt förenklat, på att kvinnor i dag är mer beroende av *egna* löneintäkter än tidigare. De är på gott och ont fastare integrerade i den kapitalistiska ekonomin, samtidigt som äktenskapet som försörjningsgaranti har fått minskad betydelse. Med de välkända dåliga betingelserna på arbetsmarknaden, rekryteras kvinnor i högre grad än förut på självständig klass- och könsbasis till de utslagnas skara. I detta perspektiv granskar Høigård dagens kvinnliga brottsaktörer och deras kriminalitet: när allt fler kvinnor förlorar i konkurrensen, blir resultatet ökande kvinnokriminalitet.

Framtiden ser inte ljus ut. Prognoser förutspår att kvinnoarbetslösheten kommer att öka och att offentliga ekonomiska bidrag kommer att skäras ned. Det är möjligt att den sociala stigmatiseringen av alla arbetslösa minskar när många, så att säga, sitter i samma båt och att arbetslösa kvinnor lättare kan få en identitet som »hemarbetande» än män. Men denna möjliga social-psykologiska effekt förändrar inte de ekonomiska realiteterna. Det är snarare den kvinnliga fattigdomen än kvinnofrigörelsen som har sina omkostnader på kriminalitetens territorium.

Kvinnan förväntas ta ansvaret för att vardagslivet ska fungera – och hon gör det. Denna omsorgsrationalitet kommer till klart uttryck när Tärja Pösö (1989, 1990) presenterar hur finska kvinnliga fångar själva beskriver och förklarar sitt brott. Enligt kvinnorna var brottet i allmänhet relaterat till att de befann sig i ett tvångsläge i fråga om livets nödort och var tvungna att bära det ekonomiska ansvaret för sig själva men också för andra. Pösö skriver: »Den omständigheten att brotten var insnärjda i relationer till andra och därtill anknutna känslor, ansvar, plikter och konflikter, framgick också av det sätt på vilket kvinnorna samtidigt definierade sig själva och sitt brott: det egna livet och den egna betydelsen

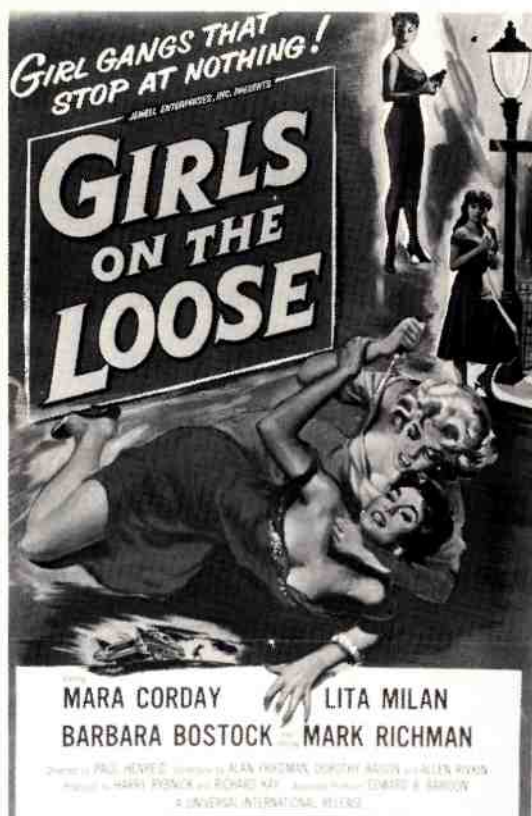
fick sin betydelse först i förhållande till mannen och barnet ...» (1989:37-38). Enligt Pösö är denna bundenhet och definiering genom andra så klar och kraftig, att man inte enbart kan beteckna kvinnorna som utestängda från den offentliga sfären, men också inestängda i intimsfären; i ensamhet, i familje- eller parförhållanden.

Således beskrivs den »dubbla fällan» utifrån strukturella betingelser, knutna till kvinnors kontinuerliga vardagsliv och förväntningar om att klara situationen. Men för de kvinnliga fångarna har möjligheterna »krympt så mycket att brottet har upplevts som den enda utvägen» (ibid:38).

Ansvar, plikter, vardag och brist på pengar ger oss en könsbestämd referensram för kvinnors brottslighet. Åtminstone två slags invändningar bör beaktas. För det första, visst är också män fattiga – men de förväntas inte axla omsorgsansvaret på samma sätt som kvinnor. (Vi noterar att kriminalpolitiskt har det inte ställts krav på att manliga fångar ska kunna ta sina små barn med i fängelset.)

För det andra kan invändas att detta synsätt inte förklarar varför kvinnor begår så få brott. Många fler kvinnor än den kriminella kvinnan, är fattiga. Eller med andra ord, kvinnor som generellt tjänar mindre än män borde vara ledande i brottsstatistiken (Tiby 1990:115). En förklaring till att så inte är fallet är att omsorgsbundenhet också är en huvudkomponent i den könsbestämda sociala kontrollen. (Avsaknaden av starka relationsband är en av förklaringarna till det dominerande manliga inslaget i kriminalitetsbilden.) I det sk kontrollperspektivet betonas individens position i förhållande till de tre grundläggande arenorna för socialt liv: hem, arbete och fritid. I privatsfären – »kvinno-rummet» – har den informella kontrollen stort utrymme, men också välfärdsstatlig reglering vad gäller normavvikelser. Straffrättens kontroll är å andra sidan mest aktiv i det offentliga rummet. Vad det gäller arbetslivets kontroll är stora grupper av kvinnor också i sitt betalda arbete, t ex vård- och servicejobb, i roller som utmärks av bestämda förväntningar, vilket begränsar traditionell kriminalitet.

På motsvarande sätt kan deltagandedi-

Filmaffisch. "Girls on the Loose" (1958).

mensionen ge olika utslag för män och kvinnor. Kvinnors situation betecknas ofta av dubbelarbete – dels på arbetsmarknaden och dels hemma – och på brist på fritid (Tiby 1990:106 refererar resultat från s k tidsanvändningsstudier). Män är i högre grad knutna till den arena »where the action is» och där straffrättsliga åtgärder kan bli aktuella. I den utsträckning kvinnor deltar i produktions- och samhällslivet, anpassar de sitt deltagande till primärgruppens behov.

Den kvinnokriminologiska forskningen

I olika varianter i den trots allt sparsamma »äldre» litteraturen om kvinnobrottslighet, utanför och i Norden, diskuteras barriärer och drivkrafter. I nyare (kvinno)kriminologisk forskning uppträder dessa mekanismer i teoriansatser om könsroller, former för kontroll och deltagande samt i relation till utstötning/utstängdhet.⁷

Teorierna är rätt svåra att hålla isär eftersom förklaringarna är besläktade med varandra och inte sällan uttrycker två sidor av samma sociala struktur. Mindre deltagande i det offentliga livet, respektive att vara kontrollerad i den privata sfären, hänger samman. Släktskapet teorierna emellan visar sig också i motsättningen deltagande–utstängdhet. Det är också problem med att både försöka förklara kvinnors låga brottslighet och varför andelen har ökat under senare år. (Det är dessutom nödvändigt att särskilja olika brotstyper och brottsmotiv.)

Vill vi veta mer om laglydighet bör vi fortfarande främst söka inspiration hos kvinnorna. Och om vi ska förklara varför kvinnor begår färre brott än män, riktas strålkastaren mot bromsande sociala strukturer – spärrmekanismer knutna till kvinnorollens censurerande normer och en omsorgsbunden informell kontroll. Samtidigt kan vi inte bortse från den tendens till ökad kvinnobrottslighet som nu verkar ha kommit för att stanna. Det finns skäl till att se närmare på de marginaliseringsprocesser som kvinnor utsätts för. På många livsområden blir då kvinnors omsorgsansvar och svaga position vad gäller rätt till pengar synliga.

Kvinnoforskningen tar utgångspunkt i kvinnors livsvillkor i stället för att använda mannen som standard, norm eller måttstock. Inte minst kvinnorrätten har anlagt ett »nedanifrån»-perspektiv; förankringen i den kvinnliga vardagliga livssituationen kan med Søren Kirkegaard uttryckas som »att möta människan där hon är». Problemet är, säger Tarja Pösö (1989:44), att »finna dem som forskar om brottslighet och som är mer intresserade av kvinnornas ofta relativt solkiga vardag ... än den mansdominerade spänningen i gathörn och på krogar».⁶

Könsrollsdimensionen är inte en mask som kvinnor (eller män) kan ta på och av efter behag. Rimligtvis är kvinnorollen en delförklaring på kvinnors kriminalitet, vilket gör det dystert att iakttä en viss tendens i internationell kvinnoforskning som blundar för kvinnors speciella villkor. Att på detta sätt tänka i jämlikhet kan i värsta fall bli detsamma som avkönat tänkande.

Diskursen i den kvinnokriminologiska

forskningen har följt en progression från kritik av (manliga) kriminologers kvinnobilder till att skaffa faktisk kunskap om kvinnors bidrag till kriminaliteten – också för att avdramatisera alltför sensationella påståenden om den »emanciperade» kvinnans intensiva brottsaktivitet – till att skapa en (självständig) förståelse av kvinnobrottslighet. Kanske kan en sådan könsspecifik referensram i nästa omgång leda till nytänkande eller nyanseeringar vad gäller mansrollen och männens överrepresentation i kriminalitetsbilden (se Taksdal 1990).

Till sist...

Hur ska de senaste rönen om flickors och pojkars påbörjade kriminella karriär tolkas? Nyare undersökningar om barn- och ungdomskriminalitet visar att flickornas kriminalitet inte minskar – eller minskar mindre – än pojkarnas (Kyvsgaard 1991). Detta kan illustreras med att i en dansk studie av självdeklarerad kriminalitet, jämförs resultaten från 1979 med 1989; gruppen på 5 procent som aldrig hade begått ett brott bestod för tio år sedan bara av flickor, medan gruppen i dag (förutom att ha ökat till 28 procent) innehåller nästan lika många pojkar som flickor (ibid).

Är samhällsprocessen i full fart med det ännu mest framgångsrika brottsförebyggandet medlet: att göra om pojkar till flickor?

I en utmärkt artikel gör Eva Tiby (1990) en genomgång av »dagens förklaringsmodeller» vad gäller kvinnors (låga) brottslighet. Om vi spegelvänder problemställningen med avseende på pojkarnas eventuella mindre brottsbenägenhet i framtiden, kan bl a följande frågor ställas:

- Umgås de mindre i gäng och oftare inomhus med bara en kamrat (hemma med datorn)?
- Övertar de flickornas tendens till självdestruktivitet i motsättning till straffsanktionerad destruktivitet?
- Minskar deras benägenhet att ta risker och undgår de oftare riskfyllda situationer på grund av rädsla?

- Innehåller deras uppfostran ett större inslag av sociala band som hinder mot brottsaktiviteter?
- Präglas de nu i högre grad av »samvetets röst» och känner större skam och skuld vid norm- och regelbrott?

NOTER

- 1 I ett inlägg om norsk samhällsvetenskap framhäver Erik Allardt (1990) intresset för det dolda och oväntade. Inriktningen på bl a det osynliga kontrasterar han mot den svenska traditionen inom samhällsvetenskapen: att undersöka det utsagda, det avsedda och det planerade.
- 2 Angående svenska kvinnors brott i statistisk belysning samt med kommentarer, se bl a Knutsson 1978, 1990 och *Kvinnors rätt och orätt* (SCB 1986) samt Tiby 1990.
- 3 Samtidens intellektuella var inte opåverkade av Lombrosos kvinnosyn: den patologiska kvinnan (se Olrik 1982 för en spännande analys om ideologi och vetenskap). I P O Enquist's TV-serie (1985) om August Strindbergs liv läggs dessa ord i hans mun: »Kvinnan är en förbrytarnatur – det har Lombroso själv sagt.»
- 4 Se Adler & Simon 1979 som har samlat en mängd (främst nyare) bidrag om kvinnobrottslighet, men däribland också Bongers: »Her smaller criminality is like the health of a hothouse plant, it is due not to innate qualities, but to the hothouse which protects it from harmful influences.»
- 5 Jag har försökt att använda samma infallsvinklar i förhållande till kvinnors alkoholbruk, för att belysa både kvinnors lägre konsumtion jämfört med män och det ökade alkoholbruket bland kvinnor (Snare 1986).
- 6 Tarja Pösö (1989) stryker under det viktiga i att studera kvinnans ställning som klient i välfärdsstaten och den därmed förbundna regleringen. Pösö (1988) har också framhåvt en koppling mellan att vara offer för brott, klient och kvinnlig brottsling – ett tema om rollblandning som tyvärr inte får plats i denna artikel.

- Adler, Freda, *Sisters in Crime: The Rise of the New Female Criminal*, McGraw Hill, New York 1975.
- Adler, Freda & Rita Simon, *The Criminology of Deviant Women*, Houghton Mifflin Company, Boston 1979.
- Allardt, Erik, »Streiflys over norsk samfunnsforskning», *Tidsskrift for samfunnsforskning* 5, 1990.
- Balvig, Flemming & Cecilie Høigård, *Kriminalitet og straf i tal og tekst*, Borgen, Köpenhamn 1988.
- Brun-Gulbrandsen, Sverre, *Kjønnsrolle og ungdomskriminalitet*, Universitetsforlaget, Oslo 1958.
- Christie, Nils, *Hvor tett et samfunn?* Universitetsforlaget, Oslo 1975.
- Ericsson, Kersti, Geir Lundby & Monica Rudberg, *Mors nest beste barn*, Universitetsforlaget, Oslo 1985.
- Hamilton, Peter, *Espionage, Terrorism and Subversion*, Peter A Heims Ltd, Surrey, England 1979.
- Hurwitz, S, & K O Christiansen, *Kriminologi. Bind II*, Gyldendal, Köpenhamn 1971.
- Høigård, Cecilie, »Kvinnelige lovbrøtere» i *Kvinnens skyld. En nordisk antologi i kriminologi*, C Høigård & A Snare (red), Pax, Oslo 1983.
- Høigård, Cecilie, »Criminality, Sex and Class» i *Scandinavian Criminal Policy & Criminology 1985-90*, N Bishop (red), Scandinavian Research Council for Criminology, 1990.
- Israelsson, Torbjörn, »Vad visar statistiken om kvinnor och brott» i *Kvinnor och brott*, G Wiklund (red) Brottsförebyggande rådet, Stockholm, BRÅ-rapport 1990:1.
- Jensen, An-Magrit, »Kvindekriminalitet», *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, nr 3-4, 1979.
- Klein, Dorie, »The Etiology of Female Crime: A Review of the Literature», *Issues in Criminology*, Vol 8, No 2, 1973.
- Knutsson, Johannes, »Kvinnobrottslighet – kvinnan i kriminalstatistiken 1857-1975» i *Brottsutvecklingen – lägesrapport 1978*, Brottsförebyggande rådet, Stockholm, BRÅ-rapport 1978:2.
- Knutsson, Johannes, »Kvinnor och brott i ett historiskt perspektiv» i *Kvinnor och brott*, G Wiklund (red), Brottsförebyggande rådet, Stockholm, BRÅ-rapport 1990:1.
- Kyvsgaard, Britta, *Beton-generationen*, Akademisk forlag, Köpenhamn 1985.
- Kyvsgaard, Britta, »Fald i børne- og ungdomskriminaliteten – Mulige forklaringer på en international udviklingstendens» i *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* (i tryck 1991).
- Lombroso, Cesare & William Ferrero, *The Female Offender*, Fisher Unwin, London 1895.
- Miller, Eleanor M, »International Trends in the Study of Female Criminality», *Contemporary Crises*, 7, 1983.
- Naffin, Ngaire, »The Masculinity-Femininity Hypothesis. A Consideration of Gender-based Personality Theories of Female Crime», *British Journal of Criminology*, 25, 4, 1985.
- Olrik, Hilde, »Ideologi og videnskab. Om Lombrosos kvindesyn» i *Kvindestudier* 6, N Koch (red), Delta, Köpenhamn 1982.
- Persson, Leif G W, »År kriminologin en vetenskap för män med hår på bröstet» i *Kvinnor och brott*, G Wiklund (red), Brottsförebyggande rådet, Stockholm, BRÅ-rapport 1990:1.
- Pollak, Otto, *The Criminality of Women*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1950.
- Pösö, Tarja, »Kvinnofångarna i Finland – hormoner, emancipation eller en fråga om att klara vardagen», *Retfærd* nr 45, 1989.
- Pösö, Tarja, »Kvinnor i fängelse» i *Kvinnor och brott*, G Wiklund (red), Brottsförebyggande rådet, Stockholm, BRÅ-rapport 1990:1.
- Pösö, Tarja, »Rolleblandningen: Offer, klient, lovbrøter» i *Kvinneperspektiv på strafferetten*, Institutt for offentlig retts skriftserie nr 3, Oslo 1988.
- Sarnecki, Jerzy, »Pojkars och flickors brottslighet. Likheter och olikheter» i *Kvinnor och brott*, G Wiklund (red), Brottsförebyggande rådet, Stockholm, BRÅ-rapport 1990:1.
- SCB Statistiska centralbyrån, *Kvinnors rätt och orätt. Statistik och tankar om kvinnor och brott*, Stockholm 1986.
- Simon, Rita, *Women and Crime*, Lexington Books, Mass., 1975.
- Smart, Carol, *Women, Crime and Criminology. A Feminist Critique*, Routledge & Kegan Paul, London 1976.
- Smart, Carol, »Criminological Theory: Its Ideology and Implications Concerning Women», *British Journal of Sociology*, 19, 1977.
- Snare, Annika, »Inledande funderingar om kvinnor, alkohol och kontroll» i *Kvinnor, alkohol och behandling – en nordisk antologi*, M Järvinen & A Snare (red), Nordiska Nämnanden för Alkohol- och Drogforskning, NAD-publikation nr 13, 1986.
- Stang Dahl, Tove, »Og hekken vokste kjempehøy...», *Kjerringråd. Kvinnepolitisk tidsskrift* Nr 4, 1976(8).

- Taksdal, Arnhild, »Mannsrollen og menns kriminalitet», *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, Nr 2, 1990.
- Tiby, Eva, »Vad är kvinna och vad är man i brottets värld?», *Brottsförebyggande rådets tidskrift Apropå* nr 3, 1989.
- Tiby, Eva, »Kvinnor och brott i stadsmiljö» i *Brott och åtgärder mot brott i stadsmiljön*, P-O Wikström (red), *Brottsförebyggande rådet*, Stockholm. BRÅ-rapport 1990:5.
- Verko, Veli, »Om könet som kriminalitetsfaktor», *Nordisk Tidsskrift for Stafferet*, 1937.

SUMMARY

Women: Law-Abidus and Offenders

The article reviews criminological images of women, both older and more recent attempts to explain why female participation is low in crime and why some women become offenders. Particular emphasis is placed on the now thirty-year old trend showing a gradual increase in women's portion of the registered crime. Barriers against committing crime, rooted in the gender-determined division of roles in

society and in different forms of social control, are discussed, as well as theories viewing the rise in crime totals for women in the increased opportunities as a result of their massive entrance in the paid labor market. In the critique of this perspective, special attention is paid to current marginalization processes of women (expulsion from the labor market on an independent class- and genderbasis). It is maintained throughout the article that one cannot understand women's continuing low crime-rate nor the increase of female offenders without a further understanding of gender-specific care-bound relations. (Within a criminological framework, the author has presented, in English, a corresponding argument in another area of women's deviance: their comparatively low but rising alcohol consumption. The article, entitled »Women and Control», appears in *Women, Alcohol and Drugs in the Nordic Countries*, published by the Nordic Council for Alcohol and Drug Research, NAD-Publication No. 16, 1989.)

Annika Snare
Kriminalistisk Institut
St Peders stræde 19
DK-1453 Köpenhamn K
Danmark